

Delo obsojencev v jugoslovanskem sistemu izvrševanja kazni odvzema prostosti

(Po penološkem simpoziju v Puli maja 1970)

Mag. Miha Čerin

načelnik v republiškem sekretariatu za pravosodje in občo upravo SR Slovenije

I. Uvod

Pojem človekovega dela in njegovo vlogo obravnavajo družbene in naravoslovne vede: antropologija, fiziologija, sociologija, pedagogika z andragogiko, psihologija, ekonomska veda, medicina, pravo itd.

Znanstvena analiza o človekovem delu so dali že klasiki marksizma. Engels je zapisal: »Delo je vir vsega bogastva, pravijo politični ekonomisti. To je res, namreč poleg narave, ki dobavlja delu surovino, da jo spreminja v bogastvo. Toda delo je še neskončno več kakor to. Delo je prvi temeljni pogoj vsega človekovega življenja, in to tako zelo, da moramo v nekem smislu reči: delo je ustvarilo človeka.«¹

Ta izhodišča povzema tudi program Zveze komunistov Jugoslavije, ki omenja, da je delo postalo človeku, ki je zmožen delati, edini mogoči vir obstanka. Družba ni odgovorna za posledice, ki doletijo človeka, če noče delati.²

Ustava SFRJ 1963 razglasa temeljno načelo, da temelji socialistični sistem v Jugoslaviji na odnosih med ljudmi kot svobodnimi in enakopravnimi proizvajalci in ustvarjalci, ki jim delo rabi izključno le za zadovoljevanje njihovih osebnih in skupnih potreb. Človekovo delo je edina podlaga za prilaščanje proizvoda družbenega dela in podlaga za upravljanje družbenih sredstev. Samo delo in uspehi dela določajo materialni in družbeni položaj človeka (1. odst. 7. člena ustave). Delo je tako dobilo pri nas pomembno mesto kot merilo človekovih sposobnosti in pravic.

V tem smislu lahko sklenemo uvodno razmišljanje s trditvijo, da delo ustvarja zgodovino in prihodnost človeštva.

II. Problemi dela, vzgoje in prevzgoje

O delu kot vzgojnem sredstvu in postopku za resocializacijo obsojencev in mladoletnikov, ki jim je izrečena kazenska sankcija odvzema prostosti, je konec maja 1970 v Puli razpravljalo na svojem prvem simpoziju Jugoslovansko združenje za penologijo.

¹ Marx-Engels, zbrana dela II, Ljubljana 1951 — Vloga dela pri preobrazbi opice v človeka, str. 95.

² Program in statut ZKJ, Ljubljana, oktober 1958, str. 133—134.

Za oceno in vlogo dela v jugoslovanskem sistemu izvrševanja kazni odvzema prostosti, njegovo teoretično in praktično vrednost, je treba ugotoviti, kakšna je bila do sedaj vloga dela v penološki teoriji in praksi. Zgodovinski sistemi izvrševanja kazni odvzema prostosti nas uče, da se je delo obsojencev razvijalo skladno s cilji in nameni kaznovanja, splošnim razvojem družbe, njenih proizvodjalnih sil, znanosti in kulture. Delo je bilo in bo ostalo zanesljiv skupni element vseh kazenskih in penitenciarne sistemov. V tem razvoju je pojmovanje o delu obsojencev prehodilo tri poglobitne faze: delo kot kazen, delo kot del kazni in delo kot sredstvo v procesu resocializacije obsojencev. Delo kot kazen sega nazaj v antično dobo in ga poznajo ponekod še danes. Značilnost tega dela je, da ni vedno koristno, da se opravlja z nasiljem, mučenjem, grožnjo in brez plačila. Delo kot del kazni poznamo v zakonodajah 19. stoletja, ko je sestavni del glavne kazni odvzema prostosti. Delo kot sredstvo v postopku za resocializacijo pa je prodrlo v zakonodaje 20. stoletja, večidel šele po drugi svetovni vojni.

Na teorijo in prakso penitenciarne dela so po drugi svetovni vojni močno vplivali Splošna deklaracija o človekovih pravicah, ki jo je sprejela Generalna skupščina OZN leta 1948, in Minimalna pravila o ravnanju z zaporniki iz leta 1955, ki jih je obravnaval prvi kongres OZN za zatiranje hudodelstva in ravnanje z zaporniki.

Minimalna pravila o ravnanju z zaporniki določajo za penitenciarne delo tale načela:

Delo ne sme biti poniževalno. Vsi obsojenci morajo delati, upoštevati je treba njihove psihične in fizične sposobnosti in te ugotavlja zdravnik. Delo mora biti produktivno in redno organizirano. Namen dela je ohraniti in povečati delovno zmožnost obsojencev kot pripravo za spodobno življenje v prostosti. Zapornike je treba strokovno izobraževati, posebno mlade. V mejah možnosti, kakršne imajo zavodi, je treba obsojencem uresničiti željo, da si izberejo vrsto dela, ki ga želijo opravljati. Delo in metode dela v kazenskem zavodu morajo biti čim bolj podobne delu na prostosti. Želje zapornikov za njihovo strokovno izobraževanje ne smejo biti podrejene zahtevam, da se od njihovega dela ustvarja dobiček. Obrate in ekonomije, kjer delajo obsojenci, naj praviloma upravlja kazenski zavod in ne zasebnik. Zaporniki, ki so zaposleni

na tujih delih zunaj zavoda, morajo ostati pod nadzorstvom zavodskega osebja. Tako delo je treba plačati zavodu glede na učinek zapornikov. Zaporniki naj imajo enako varstveno in zdravstveno zaščito pri delu kot svobodni delavci. Za nesreče pri delu in poklicne bolezni naj bodo enako zaščiteni. Delovni čas zapornikov naj bo urejen s predpisi, prav tako tudi počitek, čas za vzgojo in izobraževanje. Obsojensko delo mora biti pravično nagrajeno. S predpisi je treba urediti, da obsojenec lahko uporabi del nagrade za delo za osebno rabo, pomoč družini, določen del nagrade pa je treba hraniti za odhod v prostost.

1. Delo obsojencev in njihove pravice pri delu po jugoslovanskem pravu

Jugoslovanska penitenciarina zakonodaja je v celoti upoštevala načela Splošne deklaracije o človekovih pravicah in Minimalna pravila o postopku z zaporniki; obsojence je glede pravic in pravnega varstva pri delu močno približala svobodnim delavcem.

Pravni položaj obsojencev pri delu urejajo kazenski zakonik (v 54. in 55. členu, Ur. list SFRJ, št. 30/59), zakon o izvrševanju kazenskih sankcij (v 16., 17., 51., 52., 53., 54., 55., 56., 57., 58., 64. in 79. členu, Ur. list SFRJ, št. 3/70) in zakon o poslovanju gospodarskih enot kazenskih poboljševalnih zavodov (1. in 2. odst. prvega člena, 2. odst. 2. člena in 9. člen, Ur. list SFRJ, št. 50/69).

Poudarili smo, da so obsojencem priznane podobne pravice in zaščita pri delu kakor svobodnim delavcem. Namesto osebnega dohodka imajo obsojenci pravico do plačila za opravljeno delo, ki je enako petini do četrtine, izjemoma pa tudi do tretjine plačila, ki se plačuje za delo iste vrste in za enak učinek zunaj kazenskega poboljševalnega zavoda. Za nadurno delo imajo obsojenci pravico do polnega plačila. Položaj obsojencev, ki delajo, je pravno zelo podrobno urejen. Obsojenci, ki so opravljali redno delo nepretrgoma 11 mesecev, všteti tudi čas, ko so se zdravili zaradi poškodbe pri delu ali zaradi poklicne bolezni, imajo pravico do 14-dnevnega nepretrganega počitka v posameznem letu. Obsojenci, ki zbolijo pri delu v kazenskem poboljševalnem zavodu, imajo tisti čas, ko zaradi bolezni ne delajo, pravico do polovice povprečnega mesečnega plačila, kakršno so dobivali za delo v rednem delovnem času v zadnjih šestih mesecih; če so delali manj kot šest mesecev, pa povprečno mesečno plačilo

za čas, kolikor so delali. Za dobro obnašanje in prizadevanje pri delu lahko dobi obsojenec razne ugodnosti (dopust do sedem dni, počitek zunaj zavoda, prostejše gibanje, večje pravice glede dopisovanja, sprejemanja obiskov in pošiljk).

Zakon o poslovanju gospodarskih enot kazenskih poboljševalnih zavodov določa v 13. členu, da gospodarske enote poslujejo predvsem zaradi tega, da zadovoljujejo potrebe zavodov in da prodajajo proizvode na notranjem trgu in se lahko ukvarjajo z uvozom in izvozom, pogoj pa je, da izvažajo zgolj in samo blago svoje proizvodnje in uvažajo samo predmete za svoje potrebe. Pravni položaj gospodarskih enot daje vso možnost, da se delo obsojencev in kazenskih poboljševalnih zavodov vključuje popolnoma samostojno v narodno gospodarstvo in tudi v mednarodno delitev dela.

V Jugoslaviji so pravna vprašanja obsojenskega dela večidel dobro rešena; to pa seveda še ne pomeni, da se predpisi in načela o penitenciar- nem delu povsod v praksi pravilno in enako izvajajo. Zakonodajalec se je dobro zavedal tudi negativnih tendenc penitenciarne delo. Na to vprašanje je v zakonu o izvrševanju kazenskih sankcij in v zakonu o poslovanju gospodarskih enot kazenskih poboljševalnih zavodov opozoril s posebno določbo, ki se glasi: »Gospodarska korist, ki naj bo dosežena z delom obsojencev, ne sme biti v škodo njegovemu namenu« (glej 4. odst. 16. člena ZIKS in 2. odst. 2. člena ZGP—KPZ). To pomeni, da je treba predvsem dosledno izpolnjevati penitenciar- ni program zavoda kakor tudi vsak individualni vzgojni in prevzgojni program obsojenca v postopku za resocializacijo, čeprav bi bila gospodarska korist dela obsojencev manjša. Zato mora biti poslovanje vsake gospodarske enote kazenskega poboljševalnega zavoda organizirano tako, da neprenehoma rabi resocializaciji (glej 3. odst. 16. člena ZIKS).

Na resnost tega problema je na simpoziju v Puli takole opozoril v glavnem referatu Anton Sobotinčič: »V zvezi z utesnjenim proračunskim financiranjem kazenskih poboljševalnih zavodov so ti vedno bolj usmerjeni na samo financiranje, ker se še ni našla za to vprašanje potrebna razumna meja. Posledica tega je, da se s proizvodnjo po vsej sili ustvarjajo potrebna sredstva za normalno poslovanje zavodov. Ne bo preostro, če ugotovimo, da smo se približali kritični točki, ko lahko porušimo načelo, da je delo vzgojno sredstvo. Vedno bolj prihaja na prvo mesto gospodarska korist. Gospodarske koristi nikakor ne

bi smeli zanemariti, da bi skupnosti olajšali breme, ki ga pomeni financiranje kazenskih sankcij. Vendar ne smemo pozabiti na osnovno družbeno nalogo kazenskih in vzgojnih popljševalnih zavodov, namenjenih mladim in odraslim delinkventom.«³

O istem problemu in kršitvah načela resocializacije (tretmana) v škodo obsojencu opozarja Veselin Tucaković, psiholog v kazenskem popljševalnem domu Požarevac; ta je navedel konkretne primerjalne podatke o delavcih, ki delajo v oddelku za resocializacijo obsojencev, in številu delavcev v drugih službah (gospodarskih enotah). To razmerje je 1 : 20. Ko pa primerja število vzgojiteljev, ki so neposredno zaposleni pri tretmanu obsojencev z delavci v proizvodnji, je to razmerje približno 1 : 50. Še bolj prepričljiv je podatek, da pride na vzgojitelja približno 230 obsojencev. Ti podatki zbujaajo skrb. To je drastično tudi za druge ocenjevalce, razen če ti mislijo, da zidovje vzgaja in da ima delo moč čarobne prevzgojne palice. Pisec navaja, da je ustvaril KPD Požarevac leta 1968 za sklade približno 2 milijardi starih dinarjev. Ti izjemni gospodarski rezultati prav gotovo puščajajo tehničnemu osebju, ki dela z obsojenci v proizvodnji, malo časa za razpravljanje o prevzgojnih vplivih. Naposled psiholog Tucaković navaja še, da je bilo v KPD Požarevac od konca 1964 sprejetih več kot 100 novih delavcev, toda niti eden v oddelku za pedagoško delo.⁴

Tak »proces resocializacije« v nekaterih kazenskih popljševalnih zavodih in njihovo popolno samofinanciranje nam nekateri funkcionarji pri nas in drugod dajejo za zgled, kako naj organiziramo gospodarsko poslovanje v zavodih v Sloveniji, kjer nam vedno primanjkuje proračunskih sredstev. Zato se moramo ponovno vprašati: ali nas zgodovina ni prav nič naučila? Ali resocializacija obsojencev in mladoletnikov ter njihova rehabilitacija nista več naša družbena naloga? Hibbert piše takole: »Dostikrat so bili poskusi, vzgajati kaznjence, zares težavni; zakaj državne oblasti so največkrat menile, da je prva upravnikova dolžnost poskrbeti za to, da se kaznilnica izplača. Če pa že ni bilo mogoče spremeniti kaznilnice v srednje donosno tovarno — in to je doseglo le malo upravnikov — je bilo

največkrat ceneje in laže pustiti jetnike brez dela, kakor pa naložiti jim kako nekoristno delo.«⁵

Financiranje naših zavodov za izvrševanje kazenskih sankcij odvzema prostosti (zlasti vzgojni zavodi za mladoletnike) ne bi smeli sprejeti in razumeti kot nekakšno nepomembno zadevo, marveč kot *conditio sine qua non* za reševanje in razvoj penitenciarne prakse in popolno uporabo naših strokovnih, socialističnih in programskih načel, ki jih o delu nasploh, posebej pa še o delu obsojencev normira naša kazenska zakonodaja. Dopuščati napačno in na videz gospodarsko koristno prakso posameznih zavodov v Jugoslaviji bi lahko pomenilo tudi izrabljati obsojence.

Pri nas prevladuje močna tendenca, da mora proizvodno delo vseh obsojencev, tistih s krajšo in tistih z daljšo kaznijo odvzema prostosti, poravnovati stroške njihovega vzdrževanja v celoti, poleg tega pa tudi velik del upravnih stroškov, ki nastajajo v zvezi s pregonom in varovanjem družbe pred storilci kaznivih dejanj. To je vsekakor delež, ki ga morajo plačati obsojenci sami zato, ker so s svojo negativno družbeno dejavnostjo povzročili družbeno intervencijo.⁶

V SR Sloveniji so sami kazenski popljševalni zavodi v letu 1969 prispevali k skupnim stroškom zavodov iz svojega dohodka približno 40% finančnih sredstev. Ta denar je bil uporabljen za redno dejavnost zavodov, za sklade gospodarskih enot (so taki, kakršne imajo proizvodne delovne organizacije) in posebne sklade kazenskih popljševalnih zavodov. Posebni skladi so strogo namenski in se uporabljajo: za gradnjo in velika popravila zavodov, za kulturno in prosvetno delo obsojencev ter za nagrajevanje in pomoč obsojencem ob odpustu. Tako namenjena razdelitev dohodka gospodarskih enot kazenskih popljševalnih zavodov, dohodka, ki so ga ustvarili obsojenci in zavodsko osebje skupaj z združenim delom, pomeni, da se ves dohodek nalaga v obsojenski vzgojni standard, modernizacijo in razvoj zavodov. Ta dohodek pa vsaj pri nas v Sloveniji do sedaj ni mogel zadovoljevati niti najbolj perečih potreb. Nazadnje je treba povedati, da je proizvodni in finančni učinek dela v penitenciarinem zavodu nedvomno pomemben, toda ni edini in ni najpomembnejši.

³ A. Sobotinčič — Material za simpozijum, Beograd 1970, str. 17.

⁴ Veselin Tucaković — Razmišljanja o resocializaciji obsojencev. Jugoslovenska revija za krivično pravo i kriminologiju, Beograd, 1969/3, str. 465—466.

⁵ Christopher Hibbert — Zgodovina zločinstva in kazni, Ljubljana, 1965, str. 188.

⁶ Dr. Katja Vodopivec — Uvod k zakonu o izvrševanju kazenskih sankcij, zbirka predpisov, Ljubljana 1962, str. 11.

Vprašanje plačevanja dela obsojencev je povsod po svetu sorazmeroma slabo urejeno in o njem so večkrat razpravljali na mednarodnih kongresih. Plačilo za delo obsojencem, ki je pri nas pravno relativno ugodno rešeno, je v naši praksi problem, ki ni povsod ugodno rešen. V tej smeri bodo morali k pravni varnosti obsojencev več prispevati tudi republiški predpisi.

Težko je uresničiti željo, da bi morali obsojenci, ki delajo, sami poravnati stroške za izvršitev kazni odvzema prostosti. Že kazenski zakonik določa v 60. členu, da se vse kazni odvzema prostosti razen denarnih kazni izvršujejo na državne stroške. Podobno določbo ima tudi 1. odst. 7. člena ZIKS. Delo v kazenskih popoljševalnih zavodih, zlasti pa še v vzgojnih zavodih za mladoletnike, zaradi posebnosti nalog, ki jih imajo ti zavodi, ne more biti produktivno tako, da bi se sami popolnoma ali delno financirali.

2. Vpliv zaporskega okolja na delo obsojencev in mladoletnikov

»Na splošno lahko rečemo, da smatra vsak človek delo kot neugodje, kot nekaj, kar opravlja samo zato, ker je prisiljen in česar bi se rad znebil. Kadar imajo ljudje izbiro med delom in prostim časom, ki ga lahko izrabijo po mili volji, potem se vedno odločijo za prosti čas — če je kritje njihovih potreb neodvisno od takšne ali drugačne izbire. Dela iz veselja pri tem ne štejemo med delo v ekonomskem smislu,« ugotavlja v doktorski disertaciji prof. A. Bajt, ko analizira delo v psihološkem smislu.⁷

⁷ Dr. A. Bajt, Marxov zakon vrednosti, Ljubljana 1953, str. 38.

Dodatno k vsemu, kar smo že povedali, pa naj omenimo, da pri nas in prav gotovo tudi pri obsojencih tudi velja znana Marxova teorija o alienaciji (odtujitvi), ki osvetljuje človekov položaj v družbi, kjer veljajo blagovnodenarni odnosi. V takih odnosih se blago kot proizvod človekovega dela odtuja od proizvajalca in delo samo ni človekova življenjska radost, temveč eksistenčna nuja.

Delo lahko vpliva na obsojence in mladoletnike vzgojno, lahko pa učinkuje ne vzgojno. Ne vzgojno učinkuje delo posebno takrat, če ne daje človeku možnost za uspeh, ali če je delo vodeno tako, da ga bodo obsojenci in mladoletniki zasovražili. Vzgojno vpliva delo, če je prilagojeno človekovi osebnosti tako, da se lahko upravičeno pričakuje uspeh pri delu. Obsojenec mora opaziti in čutiti konkretno korist od dela, in to v kratkem času po opravljenem delu. Čutiti mora tudi povečanje svojih sposobnosti in zadovoljstvo.

Proti absolutni vzgojni vrednosti dela in srednjeveški pedagoški metodi dela je nastopil znani slovenski pedagog prof. Schmidt, ki je problem delovne vzgoje obdelal v razpravi pod naslovom »Socialistična pedagogika med etatizmom in samoupravljanjem«. Nekateri delavci, ki delajo v penološki praksi, menijo in se s tem zadovoljujejo, češ da je vse v redu v zavodih, če obsojenci pridno delajo, izpolnjujejo hišni red, hodijo v šolo in izpolnjujejo proizvodni plan. Zanje ni važno, kakšen je končni in resnični rezultat pri človeku, ko odhaja iz penalnega zavoda. Vprašati se moramo, ali smo dali vse od sebe, kar nam nalagata zakon in preprečevanje kriminalitete v naši družbi, da bi pomagali človeku, ki je kaj zagrešil in ga sposobnega za normalno življenje spet vrnili družbi.⁸

⁸ Dr. Vlado Schmidt, Teorija in praksa, Ljubljana 1970/1, stran 46—48.

UDC 343.823(497.1)

The Work of Convicted Persons in the Yugoslav Penitentiary System

by Mag. Miha Čerin, Head, Correction Department, Secretariat for Judicial Administration, Slovenia

The Yugoslav penitentiary system evaluates the work of the convicted persons as it does the work of free workers. Yugoslav statutes respect all the international laws and their principles concerning the work of convicted persons. But penological practice has fallen behind because of material, staff and professional problems as well as because of some hindrances due to criminal policy. The work of convicted persons in the productive work of peni-

tenitaries should soon become adapted to the principles of their treatment and resocialisation. Proposals for the self-financing or co-financing of penitentiaries could be dangerous and noxious, especially in the penitentiaries for young adults or institutions for juveniles. Resocialisation must always take over the economic benefit achieved by the work of convicted persons.